

Derleme

TÜRK TOPLUMUNDA SOKAK ÇOCUKLARINA YÖNELİK ÇEŞİTLİ ADLANDIRMALAR

Various Names Concerning Street Children In Turkish Society

Dr. Genç Osman GEÇER*

* Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Bu çalışma, Türk toplumunda sokak çocukları için kullanılan çeşitli terimler üzerinedir. 1979 yılında Danimarka Çalışma Grubu tarafından ortak bir terim olarak teklif edilen "Sokak Çocukları" (street children) terimine kadar geçen süreçte dünya toplumları kendi dillerinde ürettikleri terimleri kullanmaktaydılar. Türkiye'de sokak çocukları ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalarda da uzun zamandır aynı ortak terim kullanılmaktadır. Oysa, Türkçe'ye İngilizce'den tercüme yoluyla giren "sokak çocukları" terimi yaygın olarak kullanılmaya başlanmadan önce bu tip çocukları tanımlamak için "sefil çocuklar", "köprü altı çocukları", "kopuk", "serseri", "evbaş takımı" gibi çeşitli terimler, adlar üretilmiş ve kullanılmıştır. Bu adlandırmalar yapılırken sokak çocuklarını tanımlamaya yönelik olarak üretilen ve kullanılan kelimelerin ardında gizlenen incitici ve damgalayıcı anlamlar düşünülmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Türk toplumu, sefil çocuklar, sokak çocukları, kopuk, serseri, köprü altı çocukları, evbaş takımı.

ABSTRACT

This study deals with various terms employed for street children in Turkish society. The societies in the world used the terms produced in their own languages until the adoption of the term "street children" suggested as a common one by Denmark Welfare Agency in 1979. The same common term has also been used in scientific studies relating to street children in Turkey for a long time. Whereas the term street children was commonly used after the translation from English to Turkish, prior to this period various terms and names such as "miserable children", "urchin", "vagabond", "vagrant", "floating" were produced and used to define such children. As these names were produced and used, the offensive and

stigmatizing meanings which were hidden behind these names used to define street children were not considered.

Key Words: *Turkish society, miserable children, street children, vagabond, vagrant, urchin, floating*

Sokak çocukları sorunu toplum hayatında dikkati çekmeye başladığı zamanlardan itibaren, bunun, bir tanımını yapılmaya çalışılmıştır. Konu, yakın zamanlarda araştırmacıların dikkatini çeker. Sokak çocukları ile ilgili bu türden araştırmalarda, araştırmacıların ilk adımda sorunun bir tanımını yapma ihtiyacı duyduğu görülür. Sokak çocukları sorunu evrensel bir toplum sorunu olmasına rağmen, bu konuda araştırmacıların ortak bir tanım ve bu tanımını ifade eden ortak bir terim üzerinde anlaşamadığı görülür. Bunun temel nedeni, toplumsal hayatın ülkeden ülkeye farklılıklar gösteriyor olmasıdır. Her toplumda, sorunu ortaya çıkaran farklı nedenler öne çıkmakta ve bu durum da, tanım ve terim açısından bu türden bir çeşitliliği yaratmaktadır.

Evsiz olmak, farklı kültürlerde çeşitli şekillerde isimlendirilmiştir (Panter-Brick, 2002: 150; Desjarlais, 1996). Sözgelimi, sokak çocuklarını tanımlamak için İngiltere’de “sokak çocukları” anlamına gelen “street children” sözcükleri kullanılmaktadır. Bahsi geçen çocukları tarif etmek için Fransa’da “yaramaz, çapkın, sokak çocuğu” anlamına gelen “gamin” sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir (Hansoy, 1999: 333).

Aynı tanım içerisinde yer alan çocukları tanımlamak için Latin Amerika’da “desamparado” (savunmasız, korumasız), Japonya’da “furosha” (yüzgezer, yersiz yurtsuz) ve Nepal’de “khate” (pejmürde) kelimeleri kullanılmaktadır (Panter-Brick, 2002: 150; Desjarlais, 1996).

Ülkemizde bugüne kadar sokak çocukları üzerine yapılmış bilimsel araştırmalar, daha çok, sokak çocuklarının tanımını üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak, “sokak çocukları” teriminin bugüne gelinceye kadar geçirmiş olduğu evrelerden pek fazla söz edilmemiştir. “Sokak çocukları” teriminin ardında gizlenen anlamın ve bu terimin tarihî süreç içinde geçirdiği aşamaların gün yüzüne çıkarılması, sorunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır (Geçer, 2006: 1). Dolayısıyla, “sokak çocukları” sözünün ortak bir terim gibi kabul edilmesine kadar geçen süreç içerisinde, ne gibi değişimler yaşandığına genel hatlarıyla bakmakta yarar vardır.

Bugün, “sokak çocukları” terimi ile tanımladığımız kimsesiz sokak çocukları hakkında tespit edebildiğimiz düzenlenmiş en eski belge, 1846 yılına ait bir Osmanlı arşiv belgesidir. XIX. yüzyılın ortalarında İstanbul sokaklarında yaşayan çocukların varlığı belgelenmiş olmasına rağmen, bu belge bugüne kadar kıymetli bir toplumsal tarih metni/belgesi olarak değerlendirilmemiştir (Geçer, 2006: 166-167). Zaptiye Nezâreti Meclisi tarafından dönemin sadrazamı Mehmet Emin Rauf Paşa’ya sunulan bu

mazbatada; ailelerinden bağımsız yaşayan ve İstanbul sokaklarında başıboş dolaşan, insanları rahatsız eden “bir takım” çocuklardan söz edilmektedir: “[...] gündüzün esvâk ve pazarda geşt ü güzâr ve gecele-yin cevâmi ve sâir bazı yerler ve sokaklarda beytütete ibtidâr etmekte olup sinleri henüz mürâhik mertebelerine vâsıl olup olmamış bir takım çocuklar [...]” (Cevdet Zaptiye, 1846). [... gündüzleri sokaklarda ve pazarda dolaşan, geceleri ise camilerde ve sokaklarda ve benzer çeşitli yerlerde yatıp kalkan, yaşları henüz buluş çağına ermemiş bir takım çocuklar...]*

Bu belge, sokak çocukları hakkında, elde mevcut en eski belgedir. Ayrıca, bu belge, bu çocukları günümüzdeki tanıma en yakın bir tarifile anlatıyor ve bu açıdan da önemlidir. Dönemin sadrazamına sunulan mazbatada, sokak çocukları bir tek terimle karşılanmaz ama, durumları tarif edilir. Eldeki mevcut bilgiler ışığında, soruna dünya toplumları bağlamında baktığımızda, “sokak çocukları” teriminin ilk defa, yukarıda bahsi geçen belgeden beş yıl sonra, 1851 yılında, İngiltere’de Henry Mayhew tarafından kullanıldığı görülür (Scanlon ve Diğ., 1998: 1596-1600). Bu bilgiler, sokak çocukları sorununun Osmanlı Devleti’nde ve İngiltere’de eşzamanlı olarak varlığını ortaya koyması bakımından da dikkat çekicidir.

“Sokak çocukları” sorununu ele alan

ve onlar hakkında bilgi veren bir başka bilgiye, 1876 yılında, Basiretçi Ali Efendi’nin Basiret Gazetesi’nde yazdığı bir köşe yazısında rastlanmaktadır. Basiretçi Ali Efendi, “İstanbul Mektubu” isimli köşesinde, Zaptiye Nezâreti’nin, sokak çocuklarını kurtarmaya ve onlara, okul, iş, aş, elbise ve kalacak yer temin etmeye yönelik uygulamalarından duyduğu memnuniyeti ifade ederken, “Fukara ve ana babasız gürûhundan olup sokaklarda tese_ül etmekte bulunan (dilenen) birtakım çocuklar...” ifadesine yer vermiştir. Yazının devamında ise, “şimdilik otuz kadar yetim çocuklar sokaklardan toplattırılmış...” tespitini yapmıştır (Basiretçi Ali Efendi, 1876: 1-2). Yazıda bahsi geçen çocuklar için, “Fukara ve ana babasız yetim çocuklar” ifadesinin kullanılmış olması, bu tanım içerisine giren çocukların bir tek terimle ifade edilmek yerine, o günkü mevcut durumun tasviri ile yetinildiğini ve henüz “sokak çocukları” teriminin yaygın olarak kullanılmadığını göstermektedir.

Yazılı kaynaklarımızda sokak çocukları için kullanılan ilk terim, “sefil çocuklar” terimidir. Basiretçi Ali Efendi bu terimi, “...üçü beşi bir yerde büyük caddelerde akşama kadar sürünüp koşup dile(nen)” birtakım çırılçıplak, ufacık çocuklar için kullanmıştır (Basiretçi Ali Efendi, 1876: 3).

Balikhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, Peyâm-ı Sabâh gazetesinde yayımladı-

* Metnin özgün çevirisi makalenin yazarına aittir.

ğı *İstanbul Sefilleri ve Kopuklar* başlıklı yazısında, sokak çocukları için; kendilerini ailelerine, hayata ve içinde yaşadıkları topluma bağlayan bütün bağları koparmış kişi anlamına gelen “kopuk” terimini kullanmıştır. Zaman zaman “Kopuk Takımı” şeklinde de isimlendirilen “kopuklar”, “İşsiz güçsüz İstanbul serserilerinin tabakât-ı sâiresini teşkil edenler meyânında (anlamında) kadim (eski) külhânbeylerine sonraları “kopuk” nâmı verilen bir sürü evbaş takımı” olarak tarif edilmenin yanında; “Züppe, hoppa, zirzop, zorba gibi, mizaç ve terbiyece birtakım sınıflara münkasım (ayrılmış) haşerât da kopuklardan” sayılmıştır (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2001: 41). Külhanbeylik ve Külhanbeyi, bu kurumun yozlaşmasına kadar toplum içinde önemli görevler üstlenmiş ve saygınlığını korumuştur. Çünkü Külhanbeyliği, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul’da kimsesiz, yersiz, yurtsuz çocuklara hizmet veren, kendine özgü yapısı, töreleri ve işleyişi olan örgütlenmiş bir topluluktur (Erkan, 2001: 132). Kurumsallaşmış bu yapının bozulmasıyla birlikte yapı dağılmış ve “kopuklar” olarak adlandırılan yeni tipler ortaya çıkmıştır. Kopukların “Çoğu adliği, ahlâksızlığı hâsebiyle mekteplerden tard edilmiş (uzaklaştırılmış), ailesinden şunu bunu çaldığı için evden kovulmuş takımındandır.” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, 2001: 3). Sadri Sema da, *Eski İstanbul Hatıraları* adlı eserinde “kopuk” terimine olumsuz anlamlar yüklemiş ve kopukları, “eğri bir daldan olma-

dan kopmuş ahlâtlar”a benzetmiştir (Sema, 2002: 112-113). Ahmet Rasim de, *Kopuklar-Serseri Çocuklar* başlıklı yazısında “kopuk” terimine olumsuz anlam yükleyen yazarlardan birisidir (Ahmet Râsim, 1990: 436-441). Ahmet Rasim, *Sokaklarımız!.. Sokaklarımız!* başlıklı başka bir yazısında, sokakların çocuklar için sağlıksız, tehlikeli ve ahlâk bozucu yerler olduğunu belirttikten sonra, ailelerine karşı gelen, hırsızlık yapan çocuklar için “kopuk” terimini kullanır (Ahmet Râsim, 1926: 2). Kopuk tipi, romanlara da konu olmuş ve Ercüment Ekrem Talû, *Kopuk* (1922) adlı bir roman yazmıştır. Türk toplumunda olumsuz bir tip olarak bilinen ve buna bağlı olarak kötü anlamlar çağrıştıran “kopuk”, Ercüment Ekrem Talû’nun aynı adı taşıyan romanında bir halk kahramanı olarak anlatılmıştır. Osman Nihat Akın da, *Kopuklar / Mizahî Hasbihal* adlı kitabında, “kopuk” terimine ve “kopuk” tipine yüklenen olumsuz anlamın tam tersine; kopuklar içinde de iyi tiplerin olabileceğini ortaya koymak istemiştir.

Sokak çocukları için kullanılan terimlerden biri de “köprü altı çocukları”dır. Bu terim, önceleri İstanbul’da, Unkapanı ve Galata Köprüsü’nün altını mesken edinen sokak çocuklarını anlatmak için kullanılmış; sonradan sokaklarda yaşayan bütün çocukları tanımlayan bir terim anlamı kazanmıştır. “Köprü altı çocukları” da sokak çocukları için kullanılan diğer terimler gibi damgalayıcı, küçük düşürücü ve ayrıştırıcı bir anlam taşı-

maktadır. Bu bağlamda, sözcüğün çağrıştırdığı bütün olumlu anlamlarıyla köprünün üstü, hayatın iki yakasını birbirine bağlarken; köprünün altı, hayatın her iki yakasına da tutunmayan ve "arafta" kalan çocukları temsil etmektedir. "Köprü altı çocukları" romanlara da konu olmuş ve Türk Edebiyatı'nda *Köprü Altı Çocukları* ismiyle çeşitli çocuk romanları yazılmıştır. Bu isimde çıkan ilk roman, Huriye Baha Öviz'in *Köprü Altı Çocukları* (1936)'dır. İkincisi ise, Nebil Fazıl Alsan'ın, *Köprü Altı Çocukları* (1968) adlı romanıdır.

"Köprü altı çocukları" terimi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak yakın bir döneme kadar kullanılmış; terim sadece romanlara değil, aynı zamanda sokak çocukları ile ilgili yapılan araştırmalarda da kullanılmıştır. Fikret Özgönenç, *Ülkücü Öğretmen* dergisinde *Köprü Altı Çocukları I-II* başlığı altında iki makale yayımlamıştır (1972: 8-11).

Sokak çocuklarını tanımlamak için, "serseri ve bîvâye çocuklar" (Okay, 1999: 500), "sokak serserileri", "serseri takımı", "kimsesizler", "kimsesiz ve başıboş çocuklar", "öksüz ve yetim çocuklar", "bakıma muhtaç çocuklar", "kimsesiz çocuklar" (Akol, 1950), "korunmaya muhtaç çocuklar" gibi terimler de kullanılmıştır. Ancak, "korunmaya muhtaç çocuklar bir bütün olarak kabul edilmekte olduğundan" (Gökçe, 1971: 17), bunlar şemsiye terimler sayılmıştır. Özeldir ise, bu türden çocukları ifade etmek için "sokak çocukları" terimi etrafında bir-

leşilmesi eğilimi giderek ağırlık kazanmıştır. Alaycı (ironik) olarak, "köprü altı çocuğu", "serseri", "yaramaz, haylaz çocuk", "pejmürde", "tutkal koklayan (balıcı)" ve "serseri çocuk" şeklinde adlandırılan çocuklar için olumsuz çağrışımları engelleme girişiminde bulunmak amacıyla, "sokak çocukları" terimi, uluslararası çalışma grupları tarafından geniş ölçüde kabul edilmişti (Panter-Brick, 2002: 151; Williams, 1993: 831).

Türkiye'de, "sokak çocukları" teriminin ilk defa hangi tarihten itibaren kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, elde mevcut bilgiler "sokak çocukları" teriminin 1928 yılında kullanılmakta olduğunu göstermektedir. 1928 yılında yayımlanan *Gürbüz Türk Çocuğu* adlı dergide Mehmet Şeref tarafından kaleme alınan *Zeynep, Çocuk Sarayında* başlıklı yazıda "sokak çocuğu" teriminin kullanıldığı görülmektedir: "Ve anladım ki bir Türk çocuğu sokak çocuğu olarak zillete, sefalet ve cinayete mahkum olmuş ve şu tozlu kaldırımlar ve viraneler üstünde kalacaktır." (Mehmet Şeref 1928: 21). Dergilerde yayımlanan çeşitli yazılarda zaman zaman kullanılan bu terimin Türk romanına yansımaları ise, ilk defa 1939 yılında İskender Fahrettin Sertelli'nin *Sokak Çocukları* adlı romanıyla olmuştur (Sertelli, 1939). "Sokak çocukları" teriminin 1940'lı yıllardan sonra edebiyat sahasında verilen eserlerinde daha yaygın biçimde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Sözelimi, Şahap Sıtkı İter, *Kimin İçin* adlı roma-

nında bir sokak çocuğunun sokaklarda karşılaştığı güçlükleri anlatırken "sokak çocuğu" terimini kullanmıştır (İlter, 1967). Orhan Kemal'in *Sokakların Çocuğu* (1963) adlı romanı ve Kemalettin Tuğcu'nun yazdığı çocuk romanı, *Sokak Çocuğu* (1955) ile, bu terim, Türk romanına iyice yerleşmiştir. "Sokak çocukları" terimi edebî eserlerde kullanılmasının yanı sıra, sokak çocukları ile ilgili yapılan araştırmalarda da sıklıkla kullanılmıştır (Yazman, 1943; Eğitimiçi, 1948:11-12).

Sonuç

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: "Sokak çocukları" olgusunun ortaya çıkışı ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklı nedenlere bağlanabilir. Ancak görünen odur ki, ülkeler ve kültürler farklı olmakla birlikte, bu çerçeve içerisine giren çocukları tanımlamak için üretilen terim ve kavramların birbirine benzerliği dikkat çekicidir. Bu bağlamda, yukarıda verilen örnekler göz önüne alındığında, Türk kültüründe ve diğer kültürlerde sokak çocuklarını tanımlamak için üretilen bütün kavram ve terimler damgalayıcı, küçük düşürücü ve toplumdan dışlayıcı anlamlar çağırıştırılmaktadır. Bu terimler, ev ya da mesken kavramlarının eksikliğinden ziyade toplumdaki dışlama düşüncesini ortaya çıkarır (Panter-Brick, 2002: 150; Desjarlais, 1996). Sokak çocuklarını anlatmak için kullanılan terimlerin ardında yatan anlamları düşünmeden yapılacak her adlandırma, zaten "kopuk" yaşayan ve toplumdan

dışlanıldıklarını düşünen sokak çocuklarını incitecek ve onları sosyal düzenin dairesi dışına itecektir. Çalışmaların sıhhati ve ortak bir çerçevede çalışılabilmesi açısından, buna ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Râsim (1990) *Muharrir Bu Ya*, (Haz. Hikmet Dizdaroğlu), İstanbul, MEB Yayınları.
- Ahmet Râsim (1926) "Sokaklarımız!.. Sokaklarımız!.." *Akşam*, 5 Şubat 1926:2.
- Akın, O. N. (1946) *Kopuklar I "Mizahî Hasbihal"*, Ankara.
- Akol, O. K. (1950) *Kimsesiz Çocuklar*, Ankara, Örnek Matbaası.
- Balıkhaneye Nazırı Ali Rıza Bey (2001) *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İkinci Baskı, (Haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul, Kitabevi.
- Balıkhaneye Nazırı Ali Rıza Bey (1921) "İstanbul Sefilleri ve Kopuklar." *Peyâm-ı Sabâh* (Peyâm, nr. 1014, *Sabah*, nr. 11444), 1 Teşrinievvel 1337/ 1921, s. 3.
- Basîretçi Ali Efendi (1876) "Şehir Mektubu." no: 161 [159], *Basîret*, nr. 1733, 17 Muharrem 1293/1 Şubat 1291 (13 Şubat 1876), s. 1-2.
- Basîretçi Ali Efendi (1876) "Şehir Mektubu." no: 194 [196], *Basîret*, nr. 1957, 24 Zilkade 1293/28 Teşrinisani 1292 (10 Aralık 1876), s. 3.
- BOA. Cevdet Zaptiye 2185 (16 Rebiülevvel 1262-14 Mart 1846).
- Eğitimiçi, (1948) "Sokak Çocukları." *Karacadağ*, Diyarbakır, X, (114), 11-12.
- Ercüment Ekrem (Talû) (1922c) *Kopuk*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 164 s.

- Erkan, G. (2001) "Külhanbeyleri", *İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet*: Prof. Dr. Nesrin Koşar'a Armağan. (Yayına Hazırlayanlar: Yard. Doç. Dr. Kasım Karataş ve Çiğdem Arkan). Ankara: H. Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Yayın No: 009, 132-136.
- Geçer, G. O. (2006) "Türk Romanında Sokak Çocukları (1920-1970)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Geçer, G. O. (2006) "Osmanlı'da Sokak Çocukları ve Bir Belge", *Türkbilgi*, Sayı: 12, 163-172.
- Gökçe, B. (1971) *Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu İle İlgili Tutumun Sosyolojik Mukayeseli Tahlil ve İzahı*, Ankara, T.C. Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Hansoy, F. N. (1999) *Fransızca Türkçe Sözlük*, İstanbul, İnkılâp
- İter, Ş. S. (1967) *Kimin İçin*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri
- Invernizzi A. (2001) *Street Children in Africa, Asia and Eastern Europe- Annotated Bibliography (StraBenkinder in Afrika, Asien und Osteuropa-Eine kommentierte Bibliographie)*. Bonn: Deutsche Kommission Justitie et Pax
- Konar, E. (2003) "Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi'nin İncelemesi (1926-1928)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Fatih Üniversitesi.
- Mayhew, H. *London Labour and the London Poor*, volume1 Electronic Text Center, University of Virginia Library, <<http://wvylie.lib.virginia.edu:8086/perl/toccer>>.
- Mehmet Şeref. (1928) "Zeynep, Çocuk Sarayında", *Gürbüz Türk Çocuğu*, Sayı: 16, Kanun-ı Sani, 21-22.
- Okay, C. (1999) "Osmanlı Devletinde Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kuruluş: Himâye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", *Osmanlı 5 Toplum* (Ed: Güler Eren), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Orhan Kemal (1963) *Sokakların Çocuğu*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Özönengç, F. (1972) "Köprü Altı Çocukları I-II" *Ülkücü Öğretmen*, XIII, Sayı 152/153, Ocak/Şubat: 13-15, 8-11.
- Panter-Brick, C. (2002) "Street Children, Human Rights, And Public Health: A Critique And Future Directions", First Published online as a Review in Advance on May 7, 147-171. <<http://www.medanthro.net/print/docs/ARA%202002%20pdf.pdf>>
- Sadri Sema (2002) *Eski İstanbul Hatıraları*, (haz. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul, Kitabevi.
- Scanlon, T. J., Tomkins, A., Lynch, A. M., Scanlon, F. (1998) "Street Children in Latin America", *BMJ*, 23 May (316)1596-1600.
- Sertelli, İ. F. (1939) *Sokak Çocukları*, İstanbul, Kanaat Kitabevi
- Tuğcu, K. (1955) *Sokak Çocuğu*, İstanbul, Ceylan Yayınları.
- Williams C. (1993) "Who are "street children?" A hierarchy of street use and appropriate responses", *Child Abuse & Neglect* 17:831-841.
- Yazman, Y. K. (1943) "Sanayimizde Katılması Lazım Gelen Kollar: Sokak Çocukları", *İktisadi Yürüyüş*, İstanbul, IX, (95) 10-23.